

Mâtürîdiye ve Eş'arîye Mezhepleri

---

a) Mâtürîdiye Mezhebi:

Bu mezhep, İmam Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî Hazretlerine tâbi olan mü'minlerin itikaddaki mezhebidir. İmam Mansûr Mâtürîdî, Semerkand'la Buhara arasındaki Mâtürîdî kasabasında doğmuştur. Tahsilini orada tamamlamış, ilim ve marifette kemâlâta ermiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin ve bilhassa İmam-ı A'zam Ebû Hanife Hazretlerinin Kur'an ve hadisten istihraç ettiği itikadî meseleleri, büyük bir ehliyet ve cesaretle müdafaa etmiştir. *Vefat tarihi Hicrî 330'dur.*

***Hanefî Mezhebi'**ne mensup olan âlimlerin tamamı İmam-ı Mâtürîdî'yi itikadda imam kabul etmişlerdir.*

Mâtürîdiye Mezhebine Göre Kulların Fiilleri (Ef'âl-i İbâd):

Mâtürîdiye göre, bir insanın kendi kudretini, herhangi bir işin iki tarafına da (yâni, yapmaya ve yapmamaya) kullanma selâhiyeti vardır. Bu hakikati ilk önce İmam-ı Âzam Hazretleri keşfetmiş ve buyurmuştur ki: Cebriye fikriyle Mûtezile fikrinin arasındaki sırat-ı müstakîm, ancak insan kudretinin bir fiilin iki tarafına da (yapıp yapmamaya) müsait olduğunu kabul etmekle hâsıl olur. Bu kabul edilmezse cebirden kurtulunamaz.

Mâtürîdî'ye itikadınca insanın işlediği ihtiyarî bir fiilde, o fiili talep eden, kesbeden, yâni cüz'î iradesini o fiilin işlenmesinde sarfeden insandır; dolayısıyla da fâil (fiili işleyen) ünvanını o alır. Fiilin meydana gelmesi Cenâb-ı Hakk'ın irade ve kudretiyle olduğu cihetle de fiilin hâlıkı (yaratıcısı) yine O'dur. Yâni, ihtiyarî fiillerde insan **kâsîp** (kesbeden, talep eden), Allah ise **Hâlık**'tır. İnsan, bir ihtiyarî fiili istemedikçe Hak Teâlâ yaratmaz. Bu değişmez, İlâhî bir kanundur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, insana Cenâb-ı Hak tarafından ihsan edilen ve ilm-i kelâm âlimlerince irade-i külliye diye adlandırılan insan iradesi mahlûktur, yâni yaratılmıştır. İmam Mâtürîdî insanın irade-i külliyesinin mahlûk olduğunu, fakat bu iradenin bir işi yapıp yapmamaya taallûku demek olan cüz'î iradesinin mahlûk olmadığını kabul etmektedir. İmam Mâtürîdî'ye göre **cüz'î irade** bir *emr-i itibarî*dir ve insana verilebilir; emr-i itibarî ise mahlûk değildir.

İnsanın bedeni ve onun ihtiva ettiği bütün azaları mahlûk olduğu gibi, ruhu ve onun hassası olan bütün duyguları ve lâtifeleri de mahlûktur. *Mahlûk olmayan sadece cüz'î iradedir.* Eğer onun da Allah tarafından yaratıldığı iddia edilirse, ortada teklife sebep olacak hiçbir şey kalmaz ve insanın bütün fiilleri **ıztırarî** olur. İnsan o takdirde her şeyi Allah'ın irade ve kudretine tâbi olarak bir cebir altında yapmış olur ve artık insanın ihtiyarî fiillerinden bahsedilemez. Cüz'î iradenin mahlûk olmayıp, emr-i

---

itibarî olması, İslâm'ın tevhid akidesine, yâni her şeyi Allah-u Azimüşşân'ın yarattığı hakikatine aykırı değildir. Evet, hiç şüphe yoktur ki her şeyi yaratan ancak Cenâb-ı Hakk'tır. Lâkin cüz'î irade "**şey**" tarifi içine girmemektedir. Arapça'da **şey** "mevcut" eşyadır. Her şeyin hariçte vücudu vardır ve haricî vücudu bulunmayana şey denilmez.

"**Şey**" tâbirini bir an için hariçte vücudu bulunmayanlar için de kullandığımızda eşyayı üçe ayırabiliriz: Birincisi, hariçte vücudu olan (var olan) şeyler; ikincisi, mâdum olan (varlığı söz konusu olmayan) şeyler; üçüncüsü ise mevcut ile mâdum arasında bulunan yâni ne hariçte vücudu olan ne de yokluğuna hükmedilebilen şeylerdir. İşte, bu üçüncü gruba, *emr-i itibarî*, *emr-i izafî* veya *emr-i nisbî* denir.

Fakat **emr-i itibarî** denince, itibar edilen hayalî bir şey anlamamak gerekir. Bunlar için vücud-u nefsü'l-emriyesi bulunan hakâik-ı nefsü'l-emriyedendirler denilmektedir. Alt-üst, sağ-sol, büyük-küçük, uzak-yakın, az-çok hep bu gruba girer. Bunların hariçte vücudu bulunmamakla birlikte, yoklukları da iddia edilemez. Meselâ, bizim sağ ve sol kollarımızı yaratan Cenâb-ı Hakk'tır. Kollar mahlûk olmakla birlikte **sağ** ve **sol** mahlûk olmayıp birer **emr-i itibarî**dir. Aynı şekilde bizi ve babamızı yaratan yine o Vâhid-i Ehad'dir. Biz ve babamız birer mahlûk olduğumuz hâlde, *babalık* ve *oğulluk* birer *itibarî emir*dir, mahlûk değildirler.

İşte *arzu*, *talep*, *kesb* ve *meyelan* da denilen **cüz'î irade** bir **emr-i itibarî**dir. Hariçte vücudu yoktur ve mahlûk değildir. Yâni, insanın hem küllî iradesi hem de işlediği fiiller mahlûktur; lâkin küllî iradesiyle bir fiili işlemeye yönelmesi ve o fiili talep etmesi mahlûk değildir. Bu talep fiil de değildir. İlm-i Kelâm ıstılâhında talep (cüz'î irade) için **hâl** tâbiri kullanılır.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır da cüz'î iradenin (talebin) mahlûk olmadığını izah ederken,

*"Talep bir mevcut değil, mevcutlar mabeyninde (arasında) bir nisbetten, bir izafetten ibarettir ve İrade-i külliye denilen kuvve-i iradiye mahlûktur. Fakat irade-i cüz'îye ve talep ve ihtiyârla kesb dediğimiz karar, gayr-i mahlûktur ve bizim bir nisbetimizdir."*40

buyurmaktadır.

Aşağıda *mastarî mânâlar* (okumak, yazmak, gitmek gibi) için yapacağımız açıklamaların bu meseleye biraz daha ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bütün mastarî mânâlar emr-i itibarîdir. Bunların hariçte vücudu yoktur ve mahlûk değildirler. Mahlûk olan hâsıl-ı bil-mastardır (mastardan çıkan şeydir). Yazı yazmak *mastar*, yazı ise hâsıl-ı bil-mastardır. Yazı yazmak itibarî bir emirdir, hariçte vücudu

---

yoktur ve mahlûk değildir. Yazı ise hâsıl-ı bil-mastardır ve haricî vücut sahibidir. Biz yazan ünvanını yazıdan değil, yazmaktan alıyoruz. Nitekim,

“ilm-i sarf kaidesince ism-i fâil bir emr-i nisbî olan mastardan müştakdır. Yoksa bir emr-i sabit olan hâsıl-ı bilmastardan inşikak etmez.”

ifadesi bu hakikati izah etmektedir.

Diğer bir misâl: Su içme fiilinde hem elimiz hem de su mahlûk olduğu gibi, elimizi hareket ettirerek ağızımıza götürme fiilimiz de mahlûktur. Lâkin içmek mastarı, mahlûk değildir. Zira hariçte içmek diye bir şey gösterilemez. İşte insanın su içmeyi talep etmesi ve suyu içmesi hâdisesinde, su içmeyi talep etmek ve su içmek mahlûk olmayıp birer emr-i itibarîdir.

Aynı şekilde arkadaşınıza bir meyve ikram ettiğinizde siz, arkadaşınız ve ona ikram ettiğiniz meyve Cenâb-ı Hakk'ın birer mahlûkusunuz. Lâkin arkadaşınıza meyve ikram etmeniz mahlûk olmayıp bir emr-i itibarîdir, hariçte vücudu yoktur. Fakat bu ikram inkâr edilemez. İşte, siz mükrim (ikram) eden ünvanını, bu ikramı yapmanızdan kazanırsınız. Yoksa Mûtezile'nin iddia ettiği gibi, bu ünvanı almanız için meyveyi yaratmanız icab etmez. Meyvenin hâlıkı (yaratıcısı) Cenâb-ı Hakk'tır. Siz meyveyi yapmaya değil, onu arkadaşınıza ikram etmeye sahipsiniz. Bu da itibarî bir emir olduğundan, Cenâb-ı Hakk'a yaratma cihetiyle ortak olmaktan söz edilemez.

İşte sizin selâhiyetiniz, o meyveyi ikram edip etmemeye meyletmenizdir. İkram etmemeye karar verdiğinizde, sözkonusu fiil meydana gelmez. İkrama karar verdiğinizde ise Cenâb-ı Hakk'ın irade ve kudretiyle kolunuzu hareket ettirerek meyveyi arkadaşınıza verirsiniz.

Yukarıdaki misâller gibi, namaz kılmak da masterî mânâdır ve mahlûk değildir. Namaz kılan bir kimsenin yaptığı hareketlerin tamamı hâsıl-ı bil-mastardır ve Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmaktadır. İnsanın iktidarında olan, namaz kılmayı talep edip etmemektir. Bunlar ise birer emr-i itibarîdir

Son olarak bir meseleye daha kısaca temas edelim:

Mâtürîdîye mezhebine göre, insanların kendi ihtiyarî fiillerinde tesirleri vardır ve bu fiiller iki kudretin, yâni insan kudretiyle Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, içtimayla meydana gelir. Bundan anlaşılan mânâ şudur: Bir insan kendisinde bilkuvve bulunan küllî kudretiyle birçok ihtiyarî fiilleri işleme imkânına sahiptir. Bunlardan birine karar verdiği zaman kudreti cüz'îleşir, yâni o işe yönelir. İşte, insanın ihtiyarî fiillerindeki tesiri, kendisindeki küllî kudreti cüz'î kılmaktan, belki bir işe yönelmekten ibarettir. Bunun üzerine Celîl-i Zülcemîl mutlak kudretiyle o fiili yaratır. İşte, insanın bu

---

teşebbüsü ve Cenâb-ı Hakk'ın da fiili yaratması, iki kudretin içtimaı olarak ifâde edilmiştir. Yâni, ihtiyarî bir fiilin vücûda gelmesinde insan kâsip (kesbeden, taleb eden), Allah-u Teâlâ ise Hâlık'tır.

b) Eş'arîye Mezhebi:

Bu mezhep, İmam Ebûl-Hasan Eş'arî Hazretlerine tâbi olan mü'minlerin itikaddaki mezhebidir. *Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensub olan âlimlerin* büyük ekseriyetinin itikadda mezheb reisi olan İmam Ebûl-Hasan Eş'arî, Sahâbe-i Kirâm'ın fıkıh âlimlerinden Ebû Musâ Eş'arî Hazretlerinin evlâtlarındandır. Kendisi önceleri Mûtezile mezhebini benimsemişken daha sonra rücû (o fikrinden dönerek) ederek Ehl-i Sünnet'i kabul etmiş ve bu konuda çeşitli kitaplar yazmıştır.

Eş'arîye Mezhebine Göre Kulların Fiilleri (Ef'âl-i İbâd):

İtikadda iki hak mezheb olan **Mâtürîdîye** ve Eş'ariye arasındaki farklılıklar, genellikle itikada dair tâlî meselelerde, bilhassa *cüz'î iradenin mahiyetinin açıklanmasında* ortaya çıkmaktadır. **Eş'arilere göre, İrade-i külliye gibi cüz'î irade de mahlûktur.** İnsanın kudreti, iradesi ve bunlarla ortaya çıkan bütün ihtiyarî fiiller Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkudur. Diğer varlıklar gibi insanların da fiillerini yaratan ancak Hâlık-ı Külli Şey'dir. Fakat sevap ve cezaya müstahak olmak hikmetine binâen insanlara, yapacakları işleri tercihe selâhiyetli bir irade ve tesire kabiliyetli bir kudret verilmiştir.

Böylece, Eş'arîler insan irade ve kudretini kabul etmekle, bunları tamamen inkâr eden Cebriyecilerden ayrılmaktadırlar. Lâkin Mâtürîdîler gibi insan kudretine tesir vermek yerine, bu kudretin sadece tesire kabiliyetli olduğunu kabul etmektedirler. Bu noktada iki mezhebin farkı şu şekilde ortaya çıkıyor:

Eş'arîler insan kudretinin tesire kabiliyetli olduğunu kabul etmekle, insanın yapmak istediği bir işte sadece '*Kudretim yetse de bu işi yapsam.*' gibi bir arzu beslediğine ve bu arzu üzerine Cenâb-ı Hakk'ın o işi insan kudretinin hiçbir tesiri olmaksızın yarattığına itikad etmektedirler. Hâlbuki **Mâtürîdîler**, insan kudretinin ihtiyarî fiillerde tesiri olduğuna ve bir ihtiyarî fiilin ancak iki kudretin, yâni insan kudreti ve Allah-u Azimüşşân'ın mutlak kudretinin içtimaıyla ortaya çıktığına inanmaktadırlar.

İki mezhebin **insan kudreti** hakkındaki bu görüş farklılığı, aynı ölçüde, cüz'î iradenin tarifinde de görülmektedir. Cüz'î irade için **Eş'arîler**: "*İnsanın bir işi yapıp yapmama yollarından birine meyl ve iştiyakıdır,*" derken, Mâtürîdîler: "*İnsandaki küllî iradenin bir işi yapıp yapmama yollarından birine taallûkudur,*" demektedir. **Eş'arîler** meyl ve iştiyak tâbirlerini, **Mâtürîdîler** ise taalluk tâbirini kullanmaktadır.

Eş'arîlerin en büyük imamlarından olan Kadı **Ebûbekir Bakillânî** ve Üstad **Ebû İshak İsfereânî**'nin görüşleri Ebû'l-Hasan Eş'arî'den ayrılmakta ve Mâtürîdîlerin görüşünü teyid etmektedir. Her iki zât da insanın ihtiyarî fiillerinin iki kudretin içtimaıyla vuku bulduğunda ittifak etmişlerdir. Görüşlerin farklılık arzeden yönü

şudur:

Ebûbekir Bakillânî insan kudretinin fiilin vâsfına, İlâhî kudretin ise fiilin aslına taallûk ettiğini ifâde etmektedir. Buna göre, meselâ yazı yazma fiilinin aslını yaratan Cenâb-ı Hakk'tır. Yazılan bir yazı dinimizin ve milletimizin lehinde olabileceği gibi aleyhinde de olabilir. Birinci halde yazının faydalı olduğundan, ikincisinde ise zararlı olduğundan bahsedilir. İşte, yazı yazma fiilinin bu faydalı ve zararlı olma vasıflarına insanın kudreti taallûk etmektedir. Yâni, bu vasıflardan birine karar veren ve ona göre yazı yazmaya teşebbüs eden insandır.

Ebû İshak İsferrânî ise hem insan kudretinin, hem de İlâhî kudretin, fiilin aslına taallûk ettiğini kabul etmiştir. Buna göre, insan kudretinin tesiri fiili vücuda getirmeye kâfi gelmediğinden, fiil Cenâb-ı Hakk'ın kudretiyle vücud bulmaktadır. Her iki görüşte de insan kudretinin taallûku esas olduğundan, bu görüşler insan kudreti ve cüz'î iradesinin mahlûk olduğu şeklindeki Eş'arî fikrinden ayrılmaktadır.

40. Hak Dini Kur'an Dili, I/107.